ilmiy-amaliy jurnal · ISSN 3093-8694

UDK 376:378.011.3-051

Hosilbekova Latofat Shamiddin qizi,
Guliston davlat pedagogika instituti I bosqich doktoranti

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI INKLYUZIV TA’LIMGA TAYYORLASHNING KONSEPTUAL ASOSI: 3K FREYMVORKINING NAZARIY DERIVATSIYASI

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlashning konseptual asosi sifatida 3K Freymvorki (Kognitiv — Kommunikativ — Kreativ-Adaptiv) ning nazariy derivatsiyasi asoslanadi. Freymvork uch mustaqil nazariy an’ana — kompetensiyaviy ta’lim (CBE), EASNIE Inklyuziv O‘qituvchi Profili va Albert Banduraning o‘z-samaradorlik nazariyasi — integratsiyasi natijasida shakllangan: K1 bosqichi CBE ning bilim arxitekturasiga, K2 EASNIE ning hamkorlik sohasi va Banduraning ijtimoiy ishontirish manbasiga, K3 esa muvaffaqiyat tajribasi va refleksiya manbalariga tayanadi. Derivatsiya mexanik mosliklar yig‘indisi emas, qisman qoplanadigan funksional tuzilma sifatida izohlanadi. Har bir bosqich alohida diagnostik vosita bilan bog‘lanadi: K1 — inklyuziyaga munosabatni o‘lchovchi MATIES shkalasi, K3 — o‘z-samaradorlikni o‘lchovchi TEIP shkalasi, K2 uchun esa bibliografik manbasi aniqlashtirishni talab qiluvchi EFIA shkalasi ko‘rsatiladi. Maqolada «freymvork», «pedagogik mexanizm» va «tarkibiy-funksional model» tushunchalari ierarxik tarzda farqlanadi, O‘zbekistonning me’yoriy-huquqiy konteksti va beshta tizimli bo‘shliq tahlil qilinadi, har bir bo‘shliq 3K ning muayyan bosqichiga bog‘lanadi. Freymvork hozircha nazariy xarakterga ega; uning tarkibiy-funksional modeli va empirik validatsiyasi tadqiqotning keyingi bosqichida amalga oshiriladi.

Kalit so‘zlar: *inklyuziv ta’lim, 3K Freymvorki, bo‘lajak o‘qituvchi, kompetensiyaviy yondashuv, EASNIE profili, o‘z-samaradorlik, pedagogik mexanizm, tarkibiy-funksional model, nazariy derivatsiya, diagnostik vosita, defektologik paradigma.*

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОСНОВА ПОДГОТОВКИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ К ИНКЛЮЗИВНОМУ ОБРАЗОВАНИЮ: ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ДЕРИВАЦИЯ ФРЕЙМВОРКА 3К

Аннотация. В статье обосновывается теоретическая деривация концептуальной основы подготовки будущих учителей к инклюзивному образованию — Фреймворка 3К (Когнитивный — Коммуникативный — Креативно-адаптивный). Фреймворк сформирован путём интеграции трёх самостоятельных теоретических традиций: компетентностного подхода (CBE), Профиля инклюзивного учителя EASNIE и теории самоэффективности Альберта Бандуры. Компонент К1 опирается на архитектуру знаний CBE, К2 — на область сотрудничества EASNIE и источник социального убеждения у Бандуры, К3 — на источники опыта успеха и рефлексии. Деривация трактуется не как сумма механических соответствий, а как частично перекрывающаяся функциональная структура. Каждый этап соотнесён с отдельным диагностическим инструментом: К1 — шкала MATIES, измеряющая отношение к инклюзии, К3 — шкала TEIP, измеряющая самоэффективность, для К2 указана

шкала EFIA, библиографический источник которой требует уточнения. Разграничены понятия «фреймворк», «педагогический механизм» и «структурно-функциональная модель», проанализированы нормативно-правовой контекст Узбекистана и пять системных дефицитов, каждый из которых соотнесён с определённым этапом 3К. Фреймворк носит теоретический характер; его структурно-функциональная модель и эмпирическая валидация будут представлены на следующем этапе исследования.

Ключевые слова: *инклюзивное образование, Фреймворк 3К, будущий учитель, компетентностный подход, профиль EASNIE, самоэффективность, педагогический механизм, структурно-функциональная модель, теоретическая деривация, диагностический инструмент, дефектологическая парадигма.*

THE CONCEPTUAL FOUNDATION OF PREPARING PRE-SERVICE TEACHERS FOR INCLUSIVE EDUCATION: A THEORETICAL DERIVATION OF THE 3K FRAMEWORK

Abstract. The article substantiates the theoretical derivation of the 3K Framework (Cognitive — Communicative — Creative-Adaptive) as a conceptual foundation for preparing pre-service teachers for inclusive education. The framework results from integrating three independent theoretical traditions: competence-based education (CBE), the EASNIE Profile of Inclusive Teachers, and Albert Bandura's theory of self-efficacy. The K1 component draws on the knowledge architecture of CBE, K2 on EASNIE's collaboration domain together with Bandura's source of social persuasion, and K3 on the sources of mastery experience and reflection. The derivation is interpreted not as a sum of mechanical correspondences but as a partially overlapping functional structure. Each stage is linked to a distinct diagnostic instrument: K1 to the MATIES scale measuring attitudes towards inclusion, K3 to the TEIP scale measuring self-efficacy, while for K2 an EFIA scale is indicated whose bibliographic source requires clarification. The concepts of "framework", "pedagogical mechanism" and "structural-functional model" are distinguished hierarchically; the regulatory context of Uzbekistan and five systemic gaps are analysed, each gap being linked to a particular stage of the 3K sequence. The framework remains theoretical; its structural-functional model and empirical validation follow at the next research stage.

Keywords: *inclusive education, 3K Framework, pre-service teacher, competence-based approach, EASNIE profile, self-efficacy, pedagogical mechanism, structural-functional model, theoretical derivation, diagnostic instrument, defectological paradigm.*

KIRISH

Inklyuziv ta'limning amaldagi natijasi ko'p jihatdan bitta hal qiluvchi omilga — o'qituvchining kasbiy tayyorgarligiga bog'liq [7; 8]. Maktab muhitini jismoniy moslashtirish, maxsus o'quv materiallari va qo'shimcha mutaxassislar ko'magi zarur shart-sharoit hisoblanadi, biroq sinfdagi kundalik qarorni o'qituvchining o'zi qabul qiladi: alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan o'quvchini qanday ko'radi, topshiriqni qanday differensiallashtiradi, hamkasblari va ota-onalar bilan qanday muloqot qiladi. Shu ma'noda bo'lajak o'qituvchini tayyorlash tizimi inklyuziv ta'lim siyosatining eng sezgir bo'g'ini bo'lib qoladi.

O‘zbekistonda bu yo‘nalish huquqiy jihatdan mustahkam asos oldi: 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qaror alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berish tizimini takomillashtirish konsepsiyasini belgiladi [2], 2020-yil 15-oktabrdagi O‘RQ-641-son Qonun esa nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim olish huquqini qonun darajasida kafolatladi [1]. Shunga qaramay qamrov ko‘rsatkichlari sezilarli farq qiladi: UNICEF ma’lumotiga ko‘ra 122 300 nogironligi bo‘lgan boladan atigi 5 999 nafari umumta’lim maktablarida tahsil oladi [21]. Bu nomutanosiblik huquqiy me’yor bilan amaliyot o‘rtasidagi masofani ko‘rsatadi va uning sabablaridan biri o‘qituvchi tayyorgarligi bilan bog‘liq.

Milliy adabiyotda bo‘lajak o‘qituvchini inklyuziv ta’limga tayyorlashning yagona ilmiy asoslangan modeli hali shakllanmagani qayd etilgan [6]. Xalqaro tadqiqotlarda esa boshqa cheklov kuzatiladi: ishlarning muhim qismi alohida omillarga qaratilgan — kasbiy rivojlanish dasturlarining bilim va ko‘nikmaga ta’siri [10] yoki o‘z-samaradorlik bilan inklyuziyaga munosabat o‘rtasidagi bog‘liqlik [17] mustaqil predmet sifatida o‘rganiladi. Bu omillarni bitta metodologik tizimga birlashtirgan, ya’ni bilim, hamkorlik va motivatsion shartlarni izchil ketma-ketlikka keltirgan konseptual asos kam uchraydi. Ilmiy bo‘shliq aynan shu integratsiyaning yo‘qligida ko‘rinadi.

Tadqiqotning maqsadi — kompetensiyaviy ta’lim (CBE), EASNIE Inklyuziv O‘qituvchi Profili va Banduraning o‘z-samaradorlik nazariyasi integratsiyasiga asoslangan 3K Freymvorkining (Kognitiv — Kommunikativ — Kreativ-Adaptiv) nazariy derivatsiyasini asoslash. Ob’ekt — bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlash jarayoni; predmet — bu jarayonning konseptual-metodologik asosi. Vazifalar quyidagicha belgilandi: uch nazariy manbaning har birini alohida tahlil qilish; ularning integratsiyasidan 3K bosqichlarini deduktiv chiqarish; bosqichlarni diagnostik vositalar bilan bog‘lash; freymvork, mexanizm va model tushunchalarini farqlash; O‘zbekiston konteksti va tizimli bo‘shliqlarni tahlil qilish. Maqola dissertatsiyaning birinchi bobini umumlashtiradi; freymvorkning tarkibiy-funksional modeli va tajriba-sinov natijalari keyingi ishlarda taqdim etiladi.

MAVZU BO‘YICHA ADABIYOTLAR TAHLILI

Kompetensiyaviy ta’lim (CBE) an’anasida Weinert kompetensiyani bilim, ko‘nikma, munosabat va qadriyatlarni muayyan vaziyatda safarbar eta olish qobiliyati sifatida ta’riflaydi [16]. Bu ta’rifning uslubiy ahamiyati shundaki, u motivatsion-munosabat komponentini bilim bilan teng huquqli deb hisoblaydi va shu bilan «bilimni o‘zlashtirish — kompetensiya egallash» tenglamasini rad etadi. CBE, demak, o‘qituvchi nima bilishi va nima qila olishi kerakligini belgilaydigan bilim arxitekturasini beradi, biroq bu bilim qaysi aniq faoliyat sohalarida namoyon bo‘lishini ko‘rsatmaydi.

Ikkinchi manba — EASNIE Inklyuziv O‘qituvchi Profili — aynan shu bo‘shliqni to‘ldiradi. Profil to‘rtta qadriyatni, jumladan «Xilma-xillikni qadrlash» va «Hamkorlik» qadriyatlarini, hamda sakkizta kompetensiya sohasini birlashtiradi va

har bir sohani munosabat—bilim—ko‘nikma uchligi orqali ta’riflaydi [18; 19]. Irlandiyada boshlang‘ich pedagogik ta’limni qamragan keng ko‘lamli tadqiqotda ham tahlil asosi sifatida shu profil olingan [11], bu uning operatsional salohiyatini tasdiqlaydi. Profilning kuchli jihati — kompetensiyani kuzatiladigan faoliyat sohalariga ajratishi; cheklovi esa shundaki, u o‘qituvchining o‘zlashtirgan kompetensiyasini amalda qo‘llashga nima undashini tushuntirmaydi.

Uchinchi manba bu savolga javob beradi. Banduraning nazariyasiga ko‘ra o‘z-samaradorlik to‘rt manbadan shakllanadi: bevosita muvaffaqiyat tajribasi, kuzatish orqali olingan tajriba, ijtimoiy ishontirish va hissiy-fiziologik holat [9]. Inklyuziv ta’lim sohasida bu konstruktning prognostik qiymati empirik tarzda ko‘rsatilgan: 41 ta tadqiqotni qamragan meta-tahlilda o‘z-samaradorlik va inklyuziyaga munosabat o‘rtasida o‘rtacha bog‘liqlik ($r = 0,35$) aniqlangan [17], uzunasiga o‘tkazilgan kesishgan-kechikkan tahlil esa o‘z-samaradorlik keyingi munosabatni bashorat qilishini, teskari yo‘nalish esa kuchsizroq ekanini ko‘rsatgan [14]. Bandura nazariyasi, shunday qilib, CBE va EASNIE orqali shakllangan bilim va kompetensiyalarning real sinfda qo‘llanishini ta’minlovchi motivatsion shartlarni izohlaydi.

Uch paradigma mustaqil, ammo bir-birini funksional jihatdan to‘ldiradi. Mavjud tadqiqotlarning aksariyati ulardan faqat bittasini yoki ikkitasini qo‘llaydi: dastur dizayni va kompetensiya sohalarini o‘rgangan narrativ sharhlar ko‘proq CBE va EASNIE darajasida qoladi [12], o‘z-samaradorlik va munosabat bog‘liqligini o‘rgangan ishlar esa Bandura darajasida to‘xtaydi [17]. Postsovet hududiga oid tadqiqotlar yana bir qatlamni ochadi: Markaziy Osiyoning to‘rt mamlakatida 869 nafar o‘qituvchi ishtirokidagi so‘rovda respondentlar munosabat tipologiyasi bo‘yicha oltita guruhga ajratilgan va segregatsion yondashuvdan tenglik paradigmasiga o‘tish hali tugallanmagani ko‘rsatilgan [5]. Bu topilma nazariy integratsiya zarurligini kuchaytiradi, chunki paradigmatik qayta qurilish bilim, hamkorlik va motivatsiyani alohida emas, birgalikda talab qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot tanqidiy (narrativ) adabiyotlar sharhi tarzida olib borildi. Manbalar Scopus va Web of Science ma’lumotlar bazalaridan, shuningdek xalqaro tashkilotlar va O‘zbekiston Respublikasining rasmiy hujjatlaridan ingliz, rus va o‘zbek tillarida tanlandi. Tanlash mezonlari uchta edi: manbaning inklyuziv ta’limga o‘qituvchi tayyorlash muammosiga bevosita aloqadorligi; nazariy yoki empirik asoslanganligi; retsenziyalanadigan nashrda yoki rasmiy hujjat sifatida e’lon qilinganligi. Zamonaviy davrdan oldingi fundamental nazariy manbalar — xususan Weinert va Banduraning asarlari — konseptual ahamiyatini hisobga olib vaqt chegarasidan mustasno qilindi.

Tahlil ikki bosqichda bajarildi. Birinchi bosqichda uch nazariy yo‘nalish (CBE, EASNIE profili, Banduraning o‘z-samaradorlik nazariyasi) alohida-alohida kontent-tahlil qilindi va har birining markaziy funksiyasi — bilim arxitekturasi, kompe-

tensiya sohalari, motivatsion mexanizm — ajratildi. Ikkinchi bosqichda qiyosiy-sintez usuli qo‘llanib, bu funksiyalar o‘zaro taqqoslandi va mazmuniy mos kelish nuqtalari asosida 3K bosqichlari deduktiv yo‘l bilan chiqarildi. Tushunchalarni farqlash uchun qiyosiy-terminologik tahlil, O‘zbekiston konteksti uchun esa me’yoriy hujjatlar tahlili va statistik ko‘rsatkichlarni manbalararo solishtirish usuli ishlatildi. Tadqiqot nazariy-analitik xarakterga ega: muallif tomonidan maxsus so‘rov yoki pedagogik eksperiment o‘tkazilmagan, keltirilgan barcha miqdoriy ko‘rsatkichlar havola qilingan manbalardan olingan.

NATIJALAR

3K Freymvorkining derivatsiyasi uchta nazariy manbaning har biriga bitta komponentni mexanik ravishda bog‘lash emas. U manbalarning mazmuniy mos kelishiga asoslangan, qisman qoplanadigan (overlapping) tuzilmadir; komponentlar bo‘yicha derivatsiya mantig‘i 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. 3K komponentlarining nazariy derivatsiyasi

Bosqich	Nazariy manba(lar)	Manbadan olingan g‘oya	Komponent mazmuni
K1 Kognitiv	CBE [16] + EASNIE kognitiv sohalari [18]	Bilim arxitekturasi: nima bilish va nima qilish kerakligi	Inklyuziv falsafa, alohida ta’lim ehtiyojlari turlari, huquqiy asoslar, universal dizayn (UDL); sovet defektologik merosini tanqidiy qayta ko‘rish
K2 Kommunikativ	EASNIE hamkorlik sohasi [18] + Banduraning ijtimoiy ishontirish manbasi [9]	Hamkorlikda shakllanadigan amaliy kompetensiya	Differensiallash, individual o‘quv rejasini tuzish, ko‘p kasbli hamkorlik, tuzilgan amaliyot
K3 Kreativ-Adaptiv	Banduraning muvaffaqiyat tajribasi va refleksiya manbalari [9]	Mustaqil amaliyotda shakllanadigan o‘z-samaradorlik	Refleksiv tahlil, portfolio, mentorlik, kasbiy identitetni mustahkamlash

Bandura nazariyasi, ko‘rinib turganidek, K2 va K3 ning ikkalasida ham ishtirok etadi, biroq har safar uning boshqa-boshqa manbasi orqali. Bu taqsimot ataylab qilingan: ijtimoiy ishontirish tabiatan hamkorlik jarayonida yuz beradi va shu sababli K2 ga tegishli, muvaffaqiyat tajribasi esa mustaqil amaliyot va o‘z-o‘zini rivojlantirish bosqichida shakllanadi, ya’ni K3 ning mazmunini tashkil etadi. Bosqichlarning ketma-ketligi shu mantiqdan kelib chiqadi: avval kognitiv qayta qurilish yuz beradi, so‘ng u hamkorlikdagi amaliyot orqali mustahkamlanadi, yakunda mustaqil faoliyatda kreativ-adaptiv darajaga o‘tiladi. Freymvork spiral tuzilishga ega — har keyingi bosqich oldingisini o‘z ichiga olib kengaytiradi, shu bois K1—K3 qat’iy bir martalik «narvon» sifatida tushunilmaydi.

Nazariy derivatsiya qisman qoplanishiga qaramay, diagnostik operatsionalizatsiya darajasida freymvork uch alohida vosita bilan o‘lchanadi (2-jadval). Bu

tasodifiy tanlov emas: har bir vositaning nazariy predmeti tegishli bosqichning mazmuniga mos keladi.

2-jadval. 3K bosqichlari — diagnostik vosita — o‘lchanadigan konstrukt

Bosqich	Diagnostik vosita	O‘lchanadigan konstrukt	Izoh
K1	MATIES shkalasi	Inklyuziyaga munosabat: kognitiv, affektiv va xulqiy o‘lchovlar [13]	18 band, uch omilli tuzilma; xalqaro miqyosda keng qo‘llaniladi
K2	EFIA shkalasi	Amaliy kompetensiya darajasi	Diqqat: ushbu qisqartmaning to‘liq bibliografik manbasi hali aniqlanmagan — «Muhokama» bo‘limiga qarang
K3	TEIP shkalasi	O‘z-samaradorlik: inklyuziv o‘qitish, hamkorlik, xulq-atvorni boshqarish [15]	18 band, uch kichik shkala, α = 0,89; 607 bo‘lajak o‘qituvchi namunasida tekshirilgan

Muhim metodologik nuqta shundan iborat: o‘z-samaradorlik butun freymvorkni «birlashtiruvchi umumiy omil» emas, balki aynan K3 bosqichining o‘ziga xos natija ko‘rsatkichidir. TEIP shkalasi shu sababli faqat K3 bosqichida qo‘llaniladi, K1 va K2 uchun esa mos ravishda munosabat va amaliy kompetensiya o‘lchovlari ishlatiladi. Shu tariqa 3K — diagnostika — o‘z-samaradorlik nisbati 1:1 moslik tamoyiliga quriladi: har bir komponentga bitta maqsad, bitta mazmun yo‘nalishi va bitta o‘lchov vositasi to‘g‘ri keladi. Bu — mezonlarni komponentlarga erkin, asoslanmagan tarzda taqsimlaydigan yondashuvlardan farqli, qat’iyroq metodologik yechimdir.

Tadqiqotda uchta tushuncha izchil farqlanadi. Freymvork — CBE, EASNIE va Banduraning integratsiyalashgan tizimi sifatida shakllangan konseptual-metodologik asos; u «nima» va «nima uchun» degan savollarga javob beradi. Pedagogik mexanizm — kompetensiyaviy yondashuv asosida inklyuziv kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi maqsad, mazmun, metod, vosita, pedagogik shart-sharoit va diagnostik komponentlarning o‘zaro integratsiyalashgan tizimi; u freymvorkni harakatga keltiruvchi ichki tuzilmani ifodalaydi. Tarkibiy-funksional model — mazkur freymvork va mexanizmning amaliy-operatsion ifodasi bo‘lib, maqsadli, mazmuniy, texnologik, tashkiliy hamda baholash-natija komponentlarini o‘z ichiga oladi. Uchlik ierarxik tartibda joylashadi: freymvork g‘oyaviy asosni, mexanizm ichki ishlash tartibini, model esa amaliy-operatsion ko‘rinishni beradi. Ushbu maqola birinchi ikkisini asoslaydi; tarkibiy-funksional modelning to‘liq operatsionallashtirilishi tadqiqotning navbatdagi bosqichida amalga oshiriladi.

O‘zbekiston konteksti freymvorkni milliy tizimga joylashtirish imkoniyatini ko‘rsatadi. Inklyuziv ta’lim huquqiy jihatdan PQ-4860-son konsepsiya [2] va O‘RQ-641-son Qonun [1] bilan mustahkamlangan, 2024-yilda qabul qilingan ikkita Vazirlar Mahkamasi qarori esa bevosita aloqador: 2024-yil 27-martdagi 157-son qaror

davlat ta’lim standartlarini xalqaro talablar asosida ishlab chiqish tartibini belgilaydi [3], 87-son qaror pedagog kadrlarni kasbiy sertifikatlash tartibini tasdiqlaydi [4]. Ikkalasi ham 3K Freymvorkini milliy standartlar va sertifikatlash mezonlariga integratsiyalash uchun huquqiy zamin bo‘la oladi. Shunga qaramay, milliy tadqiqotlarda bo‘lajak o‘qituvchini tayyorlashning yagona ilmiy asoslangan modeli hali yo‘qligi qayd etilgan [6].

Statistik ko‘rsatkichlardan foydalanishda ehtiyot bo‘lish lozim: turli manbalarda qamrov ma’lumotlari bir-biriga to‘liq mos kelmaydi — masalan, 530 maktab va 1195 bola hamda 417 maktab va 734 o‘quvchi kabi raqamlar uchraydi [20; 22], chunki hisoblash birligi va sanasi farq qiladi. Shu sababli ushbu maqolada faqat eng so‘nggi umumlashtirilgan ko‘rsatkich — 122 300 boladan 5 999 tasining umumta’lim maktabida tahsil olishi — asos sifatida olinadi [21].

Dissertatsiya doirasida amalga oshirilgan kengroq qiyosiy tahlil O‘zbekiston uchun beshta tizimli bo‘shliqni ko‘rsatadi: inklyuziv modullar tanqisligi, bo‘lajak o‘qituvchilarda o‘z-samaradorlikning pastligi, amaliyot integratsiyasining yetarli emasligi, defektologik paradigma ta’sirining davom etishi va xalqaro qamrov ko‘rsatkichlaridan keskin farq. Har bir bo‘shliq 3K ning muayyan bosqichiga bog‘lanadi: birinchi va to‘rtinchi bo‘shliq K1 ga, ikkinchisi K2 ga, uchinchisi K3 ga taalluqli; beshinchisi esa barcha uch bosqichning birgalikdagi ta’siri natijasi sifatida qaraladi. Ikkinchi va uchinchi bo‘shliqning batafsil empirik dalillari ushbu qisqartirilgan maqola doirasidan tashqarida qoldi va dissertatsiyaning tegishli bo‘limlarida keltirilgan.

MUHOKAMA

Taklif etilgan derivatsiya mantig‘ining ilmiy qiymati shundaki, u uch mustaqil nazariy an’anani tasodifiy emas, balki har birining markaziy funksiyasidan kelib chiqqan holda bog‘laydi va bu bog‘lanishni diagnostik darajada — bitta bosqich, bitta vosita tamoyili bilan — davom ettiradi. Mavjud sharhlarda nazariy asos va o‘lchov vositalari odatda alohida bayon etiladi [12]; bu yerda esa ularning o‘zaro moslik mantiqi oldindan belgilanadi. Natijada o‘z-samaradorlik butun tizimni «yig‘ib turuvchi» noaniq omil sifatida emas, K3 ning aniq operatsional ko‘rsatkichi sifatida joylashtiriladi, bu esa keyingi empirik tekshiruvda gipotezalarni aniq shakllantirish imkonini beradi.

Topilgan mantiq xalqaro empirik natijalar bilan qarama-qarshi kelmaydi. O‘z-samaradorlikning munosabatga nisbatan vaqt bo‘yicha oldinroq joylashishi [14] va ikkisi o‘rtasidagi o‘rtacha kuchli bog‘liqlik [17] 3K ning oxirgi bosqichida o‘z-samaradorlikni natija ko‘rsatkichi deb olish tanlovini qo‘llab-quvvatlaydi. Markaziy Osiyoga oid dalillar [5] esa K1 bosqichining — paradigmani ataylab qayta qurishning — mintaqaviy zaruriyatini kuchaytiradi: defektologik an’ana bilim darajasida saqlanib qolgan holda hamkorlik va refleksiya bosqichlari kutilgan samarani bermaydi.

Ochiq masalalar va cheklovlar ham aniq qayd etilishi kerak. Birinchidan, K2 bosqichi uchun keltirilgan EFIA shkalasining to‘liq bibliografik manbasini ushbu tadqiqot doirasida mustaqil tasdiqlab bo‘lmadi; uni nashrga topshirishdan oldin aniqlashtirish yoki, agar bunday standartlashtirilgan vosita mavjud bo‘lmasa, muqobil o‘lchov — amaliy kompetensiyani baholovchi rubrika yoxud portfolio asosidagi vosita — bilan almashtirish tavsiya etiladi. Ikkinchidan, Vazirlar Mahkamasining 87-son qarori sanasi manbalarda farqli ko‘rsatiladi va lex.uz tizimi orqali tasdiqlanishi lozim. Uchinchidan, freymvork hozircha nazariy xarakterga ega: bosqichlar orasidagi bog‘liqlik kuchi, xususan K1 dan K3 ga o‘tish qat’iy ketma-ket yoki qisman parallel kechishi, faqat tajriba-sinov ma’lumotlari asosida tekshiriladi. To‘rtinchidan, milliy ilmiy manbalar korpusi hali cheklangan va uni kengaytirish ishi davom etadi.

XULOSA

3K Freymvorki (Kognitiv — Kommunikativ — Kreativ-Adaptiv) uchta mustaqil nazariy manbadan — CBE, EASNIE profili va Banduraning o‘z-samaradorlik nazariyasidan — deduktiv derivatsiya orqali shakllantirildi; har bir komponent muayyan manbaning markaziy g‘oyasini operatsionallashtiradi, Bandura nazariyasi esa K2 va K3 da turli manbalari bilan ishtirok etadi.

Har bir bosqich alohida diagnostik vosita bilan 1:1 nisbatda bog‘landi: K1 — MATIES, K2 — EFIA (manbasi aniqlashtirilishi shart), K3 — TEIP. O‘z-samaradorlik butun tizimning emas, faqat K3 bosqichining natija ko‘rsatkichi sifatida belgilandi.

«Freymvork», «pedagogik mexanizm» va «tarkibiy-funksional model» tushunchalari ierarxik tarzda farqlandi: freymvork g‘oyaviy asos, mexanizm ichki tuzilma, model esa amaliy-operatsion ifoda vazifasini bajaradi.

O‘zbekiston konteksti milliy me’yoriy hujjatlar (PQ-4860-son qaror, Vazirlar Mahkamasining 157-son va 87-son qarorlari) hamda beshta tizimli bo‘shliq orqali tahlil qilindi; har bir bo‘shliq 3K ning muayyan bosqichiga bog‘landi.

Tadqiqotning keyingi bosqichi freymvorkni tarkibiy-funksional modelga aylantirish, K2 uchun o‘lchov vositasini aniqlashtirish yoki muqobilini tanlash, hamda modelni ekspert baholash va pilot tajriba orqali tekshirishdan iborat bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida»gi 2020-yil 15-oktabrdagi O‘RQ-641-son Qonuni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2020-yil 13-oktabrdagi PQ-4860-son qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Davlat ta’lim standartlari va davlat ta’lim talablarini ishlab chiqish hamda joriy etish tartibini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 2024-yil 27-martdagi 157-son qarori.

4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Davlat umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlari pedagog kadrlarini kasbiy sertifikatlash bo‘yicha davlat xizmatlarini ko‘rsatishning ma’muriy reglamentini tasdiqlash to‘g‘risida»gi 2024-yildagi 87-son qarori (sana manbalarda 2- va 12-fevral sifatida farqli beriladi — muallif tomonidan lex.uz orqali tasdiqlanishi zarur).

5. Prisiazhniuk D., Makoelle T. M., Zangieva I. Teachers’ attitudes towards inclusive education of children with special educational needs and disabilities in Central Asia // Children and Youth Services Review. – 2024. – Vol. 160. – Article 107535.

6. Umaraliyeva M. Inklyuziv ta’lim sharoitida umumiy o‘rta ta’lim o‘qituvchisi kasbiy faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari // Xalq ta’limi. – 2024. – № 2. – B. 4–7.

7. Ainscow M. Understanding the development of inclusive education system // Electronic Journal of Research in Educational Psychology. – 2005. – Vol. 3, No. 3. – P. 5–20.

8. Avramidis E., Norwich B. Teachers’ attitudes towards integration/inclusion: a review of the literature // European Journal of Special Needs Education. – 2002. – Vol. 17, No. 2. – P. 129–147.

9. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. – New York: W. H. Freeman, 1997.

10. Donath J. L., Lüke T., Graf E., Tran U. S., Götz T. Does professional development effectively support the implementation of inclusive education? A meta-analysis // Educational Psychology Review. – 2023. – Vol. 35, No. 1. – Article 30.

11. Hick P., Solomon Y., Mintz J., Matziari A., Ó Murchú F., Hall K., Cahill K., Curtin C., Margariti D. Initial Teacher Education for Inclusion. Phase 1 and 2 Report. NCSE Research Report No. 26. – Trim: National Council for Special Education, 2018.

12. Khamzina K., Stanczak A., Brasselet C., Desombre C., Legrain C., Rossi S., Guirimand N. Designing effective pre-service teacher training in inclusive education: a narrative review // Educational Psychology Review. – 2024. – Vol. 36.

13. Mahat M. The development of a psychometrically-sound instrument to measure teachers’ multidimensional attitudes toward inclusive education (MATIES) // International Journal of Special Education. – 2008. – Vol. 23, No. 2. – P. 82–92.

14. Savolainen H., Malinen O.-P., Schwab S. Teacher efficacy predicts teachers’ attitudes towards inclusion – a longitudinal cross-lagged analysis // International Journal of Inclusive Education. – 2022. – Vol. 26, No. 9. – P. 958–972.

15. Sharma U., Loreman T., Forlin C. Measuring teacher efficacy to implement inclusive practices (TEIP) // Journal of Research in Special Educational Needs. – 2012. – Vol. 12, No. 1. – P. 12–21.

16. Weinert F. E. Concept of competence: a conceptual clarification // Defining and Selecting Key Competencies / D. S. Rychen, L. H. Salganik (Eds.). – Seattle: Hogrefe & Huber, 2001.

17. Yada A., Leskinen M., Savolainen H., Schwab S. Meta-analysis of the relationship between teachers’ self-efficacy and attitudes toward inclusive education // Teaching and Teacher Education. – 2022. – Vol. 109. – Article 103521.

18. Profile of Inclusive Teachers. – Odense: European Agency for Development in Special Needs Education, 2012.

19. Profile for Inclusive Teacher Professional Learning. – Odense: European Agency for Special Needs and Inclusive Education, 2022.

20. UNICEF calls for safe and inclusive schools and applauds Uzbekistan Government’s leadership on a bold inclusion agenda. Press release, 04.09.2024. – Tashkent: UNICEF Uzbekistan, 2024.

21. Inclusive education through the eyes of children. Press release. – Tashkent: UNICEF Uzbekistan, 2026.

22. Barqaror taraqqiyot: inklyuziv ta’lim va xotin-qizlar tashabbuslari // Gov.uz yangiliklari. – 2025. – 17-fevral.